

Vélemény Hatos Pál: Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság története c. (Jaffa, Bp. 2021.) MTA doktori disszertációként benyújtott könyvéről.

Nem egyszerű feladat bírálatot írni Hatos Pál 2021-ben megjelent „Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság története” c. könyvéről. Ennek három oka van. Egyrészt a munka jellemzői miatt van így – erre mindjárt rátérek –, másrészt pedig azért, mert a könyv azóta már önálló életet él a szakma és az olvasók körében. Az mtmt a mai napig 207 független hivatkozást ismer a kötetre, amelyek között számos ismertetés és kritikus recenzió is megtalálható. Nem az tehát a helyzet, mint egy disszertációként benyújtott kézirat bírálatánál, amikor az opponens az első olvasók közé tartozik. Saját bírálatomat nem tudom függetleníteni attól, hogy a szakmai közeg hogyan fogadta a könyvet. Ráadásul 2021 óta újabb publikációk jelentek meg a témában, Csunderlik Péter megjelentetett egy rövid összefoglalót „Vörös farsang” címmel, de jelent meg forrásgyűjtemény is Vörös Boldizsár szerkesztésében, továbbá részlettanulmányok sora. A harmadik ok, hogy a kötet tulajdonképpen egy trilógia középső darabja, erre azonban a bírálat elkészítése során nem lehettem tekintettel, hiszen sem az „Elátkozott köztársaságot”, sem a „Hideg polgárháborút” nem vehettem figyelembe. Sok szól ugyan amellet, hogy a középső kötet értékelését csak a másik kettő kontextusában lehet igazán elvégezni, itt azonban az eljárás szabályai szerint mégis csak a formálisan benyújtott mű bírálatára kell szorítkoznom.

Az elbírálendő munka historiográfiai helyét, a teljesítményt mindenesetre tehát nem egyszerűen a bírálónak kell körülírnia, a fogadtatás és a témára vonatkozó kutatások során az már kezd kirajzolódni a szakmában. A munka több mint félezer oldalra rúg, a feldolgozott szakirodalom, a könyvészeti és levéltári források mennyisége pedig imponáló, és előrebecsálhatom, hogy minden kritikai észrevétel mellett is, a könyv fogadtatása már önmagában megmutatja szakmai értékét.

A továbbiakban először megpróbálom bemutatni a munka módszertani és szemléleti alapjait, majd szerkezetét, kiemelve a tartalmi szempontból szerintem legfontosabb pontokat, végül pedig visszatérek a kötet recepciójának tanúságaihoz. Megfogalmazok néhány kérdést is, amelyek számomra a könyv legfontosabb megállapításaival kapcsolatban fölmerültek és amelyek véleményem szerint további tudományos diszkusszióra érdemesek.

Nem könnyű feladat Hatos Pál munkájának megközelítésmódját módszertani szempontból leírni. A kötet ugyan is lényegében semmit sem közöl az alkalmazni kívánt módszerekről, megközelítésmódról, ahogy nem tartalmaz historiográfiai áttekintést sem. Hatos nem foglalkozik azzal, hogy feltárja, mire jutottak eddig a Tanácsköztársaság-kutatás különböző irányai, és nem próbálja meg elhelyezni saját munkáját a historiográfiai tájképben, nem pozicionálja a könyvet a vonatkozó viták vagy éppen a lehetséges módszertani választások szempontjából. Céljának egyszerűen a témához több oldalról kapcsolódó mítoszok meghaladását jelöli meg – anélkül, hogy ezek mibenlétére vagy történetére túl sok szót vesztegetne – és ennek érdekében programszerűen az egykor volt valósághoz kíván visszatérni.

Hogyan kívánja Hatos a mítoszok helyett közel hozni az egykori valóságot? Ahogy írja: „[A] történész és az olvasója persze nem tud az elporladt csontokba életet lehelni, de több esélye van az *egykori* jelenben valamiképpen jelen lenni, ha lehetőség szerint kerüli a morális ítéleteket.” (18.) Az egykori jelenhez a történész persze csak szavakon keresztül, a különböző források szavain keresztül juthat el. Hatos kifejezetten a szavak mögé szeretne eljutni, ahogy fogalmaz „nem elég csupán a szavak csalárd hatalmáról beszélni, hanem újra és újra szembesülni kell a mögöttük álló horrorral is”. A „proletárdiktatúra elbeszélése kapcsán [... a] feladat mégiscsak az lenne, hogy szembenézzünk ezekkel a tettekkel.” (19.)

Milyen módszerekkel is kíván Hatos a szavak „csalárd hatalma” mögé nézni? Erről explicit módon nem igazán ír. A munka szövege véleményem szerint az egykori jelenbe való behelyezkedés egyfajta személyes útját kínálja. Azaz az egykori szereplők, a legkülönbélebb személyek gondolkodását, szándékait, tapasztalatait, illetve – a szó mindenféle értelmében – egzisztenciájukat kívánja megérteni, átélhetővé tenni. Ez a program – a morális ítélekezéstől való tartózkodással együtt – a historizmus eredeti programjára emlékeztet. Hatos nem elemez fogalmak segítségével, nem analizál valamilyen módszertannal, hanem személyeket, emberi lényeket akar megmutatni és érthetővé tenni.

Meg kell jegyeznünk, hogy a múlt embereinek horizontjába való behelyezkedés lehetetlenségének belátása vezetett egykor ahhoz, hogy a kutatók a legkülönbélebb értelmező módszerekhez, fogalmakhoz, elméletekhez folyamodtak, vagy később ahhoz, hogy az egykori valóság nyelvi közvetítettségét – a szavak hatalmát – tegyék meg a vizsgálódásuk tárgyává. Persze, nemzetközileg is jelentkező áramlat az elmúlt talán másfél évtizedben az újhistorizmus, amelynek meg is vannak a maga filozófiai érvei, Hatos azonban ebből nem idéz semmit. Nem elméleti munkát írt, ez világos. Lássuk hát, hogyan működik a

gyakorlatban az egykori cselekvők világába való visszalépés. Először a könyv szerkezetét követve a tematikus vázat mutatjuk be.

A bevezetést követi „Lefagyás” címmel az előtörténet tárgyalása, nagyjából a Károlyi kormányzat időszakának rövid és egyáltalán nem minden kérdésre kitérő bemutatása, hogy azután a „Silány lista” c. fejezetben máris 1919. március 21-éről olvassunk. A fejezetcím, mint több esetben, itt is idézet. Ez a fejezet a Vix jegyzék, a gyűjtőfogházi tárgyalások, a Károlyi részvételével zajló kormányülések ismert története.

A következő fejezet mindjárt a Tanácsköztársaság és a zsidóság kapcsolatával, közkeletűen a „zsidóuralom” képével foglalkozik. Itt amellet, hogy rávilágít arra a nyilvánvaló tényre, hogy a Tanácsköztársaság nem minden résztvevője volt zsidó, s hogy a zsidóság jelentős részének semmi köze sem volt hozzá, sőt idegenkedett tőle, elsősorban azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a kvázi vallási jellegű bolsevizmus, miért lehetett vonzó a szekularizált, de vallásilag valamiképpen még is fogékony fiatal zsidó értelmiségiek számára. Egy téma, ami később is visszatér.

A rákövetkező, meglehetősen heterogén tartalmú fejezet leginkább a Tanácsköztársaság külpolitikai reményeiről és a világforradalom aspirációjáról szó. Ezt követi a Tanácsköztársaság jogi berendezkedéséről, a tanácsi választásokról, és végső soron a rendszer legitimációjáról szóló fejezet.

Innentől egy a korabeli társadalom és a rendszer viszonyát bemutató blokk következik, melynek első része a polgárság magatartásával foglalkozik, bár jelentős részben a közellátás kérdéseit taglalja. Majd a munkások helyzetéről szóló fejezet következik, ami nagyrészt a gazdasági viszonyokkal és a munkafegyelem kérdésével foglalkozik. Ezt követi a vidéki Magyarország és a Tanácsköztársaság viszonyát boncolgató, meglehetősen sovány fejezet. Végül az értelmiség viszonyulásait bemutató fejezettel zárul a blokk, amely nagyjából az egyes társadalmi csoportok és a Tanácsköztársaság viszonyát mutatja be. Az értelmiségről szóló fejezetet azonban szervesen követi a „metafizikai forradalmakról” szóló következő fejezet, amely a korszakban a házasság és párkapcsolatok, a nevelés és a vallás kérdéseiről szóló rendeletekről és megnyilatkozásokról szól.

Ezután a kötet visszatér a kronologikus tárgyalásmódhoz, és a román támadás, majd a felvidéki hadjárat, az ellenforradalmi kísérletek, végül pedig a tiszai támadás kudarca és az összeomlás bemutatása áll. Összegző fejezet nincs, az utolsó egység leginkább a Peidl

kormány történetét mondja el, illetve kicsit meglepő módon a Nagy Imrét és a Nagy Imre szobor áthelyezését hozza föl a Tanácsköztársaság utóélete kapcsán.

Ezt a tartalmi vázat a kötet a legkülönbélebb forrásszövegek sokaságával tölti föl. Ezek közös jellemzője egyfajta személyesség. Hatos szövegében a forrásszövegek a személyek megjelenítésére szolgálnak, az ő tapasztalataikat, gondolkodásukat, vágyaikat kell megjeleníteniük a különböző szituációkban. Ezért jegyeztem meg a bevezetőben, hogy egyfajta személyes történelem az, amit Hatos nyújt.

A kulcskérdés így az lesz, hogy mennyire képes a szöveg hitelességet, autenticitást teremteni az egykori jelen, az egykori személyek mai jelenvalóvá tételében, ami a könyv megfogalmazott programja. Az eredmény vegyes. Az egykori személyek, az egykori jelen képének megteremtéséhez felhasznált források kezelését illetően a recenziók számos kritikus észrevételt fogalmaztak meg, és ezek jó részével egyetértek. A vidéki események bemutatásánál egyetlen esetet leszámítva primer levéltári forrásokat nem használ fel a munka. A Tanácsköztársaság bukása után összeállított TAGYOB iratanyag nagyobb forráskritikai óvatossággal lenne kezelendő, hiszen ezek az események után a felelősségre vonás körülményei között keletkezett öngazoló, vagy éppen vádló dokumentumok. Ezen túlmenően, ahogyan a recenziók is rámutattak, az egyes személyek vagy csoportok megjelenítése, illetve viselkedésük bemutatása érdekében felvillantott források értelmezése sokszor rövidre zárt. A kötet könnyedén fogalmaz, ha nem is morális ítéleteket, de minősítéseket. A Gellért Ádám vagy Takács Tibor által recenzióikban hozott példák sora bővíthető. Rendre olyan megállapításokba ütközünk, mint például, hogy a „famunkásokat, a vasasokat, a nyomdászokat és az építőmunkásokat, akiknek végső álma nem a termelőeszközök társadalmi tulajdona volt, hanem a munkátlanság.” (15.) Honnan tudni, mi volt egész foglalkozási csoportok álma? Ilyen kérdések nagyon sok megfogalmazás kapcsán fölmerülnek azután végig a szöveg folyamán. A megjelenítés során szükségszerűen burjánoznak a minősítő jelzők, hasonlatok, szóképek, hol konkrét személyekkel kapcsolatban, hol elvonatkoztatott társadalmi figurák leírására, mint amilyen például a bolsevikká váló fiatal értelmiség, akik „új gondolatokban és gondosan ápolt neurózisokban” (90.) utaztak. Elvonatkoztatott társadalmi figurákat említettem, mert a szövegben az egyes csoportokat rendszerint nem társadalomtörténeti elemzés azonosítja és írja körül, inkább a narráció által megteremtett elvont típusok ezek. Olyannyira így van ez, hogy sok esetben közismert nevű konkrét személyek kapcsán is az az olvasó érzése, hogy nem a reálisan létezett személy

történelmi egzisztenciájának feltárásáról olvassuk a szövegben, hanem a szöveg által megteremtett figuráról.

Az egykori viszonyok, szituációk érthetővé tételéhez a szöveg gyakran folyamodik jelenbeli kulturális párhuzamok felállításához. Így kerül a szövegbe death metal, punkok, Z-generáció, Mága Zoltán, vagy szépirodalmi alakok, például a Doktor Zsivágóból. Ady Endre és Pósa Lajos egymáshoz képesti helyét Hatos Lovasi András és Balázs Pali viszonyával világítja meg. Most akkor melyiknek melyik is felel meg? Ahogyan a recenziók is sok esetben rámutattak, a könnyű tollal megfogalmazott hasonlatok, utalások, minősítések pontos jelentése gyakran kérdéses, ha eltűnődünk rajta, nem tudjuk például azt sem, hogy miként kell értelmezni a cím „rossz fiúk” kifejezését, amely a könyvben magában csak egyszer-kétszer tér vissza. Sok esetben a felhozott források kritikus elemzése, kontextusuk feltárása elmarad, így csupán illusztrációként szolgálnak az adott személy vagy szituáció bemutatása során.

Helyenként az az érzésem, hogy amit olvasok azt csak azért tudom hova tenni, mert van háttértudásom az adott témához, másutt viszont ahol nincs, ott a felvillantott epizódokat nem is igazán értem, mint például a Kun Béla által a Dunába dobott két ukrán bolsevik történetét. Hangsúlyoznám, hogy nem valami illuzórikus objektivitás számonkéréséről van szó. Inkább arra szeretnék rávilágítani, hogy nem biztos, a fogalmak pontos használatáról, akkurátus elemző eljárásokról való lemondással a megfogalmazott törekvésnek megfelelően mindig sikerül jelen lenni az egykori jelenben. Mintha Hatos, miközben „a szavak csalárd hatalma” mögé igyekszik nézni, az egykori jelen képét maga is a szavakkal játszva teremtené meg.

Fejezeteken átívelő szál vagy központi szervező gondolat nincs a könyvben, a fejezetek voltaképpen önálló tanulmányként is olvashatóak, amint arra egy recenzió is rámutatott. Véleményem szerint a fejezetek közül a legérdekesebb, és talán a jövőbeli munkák számára is inspiráló a metafizikai forradalmakról szóló rész. Itt Hatos megállapítja: „1919 igazi tettei a szerelem, a gyermek és az ifjúság, valamint a megváltás gondolatai köré szerveződnek. Lázadó gondolatok, amelyben a szerelem a családdal, a gyermek a szülővel, az ifjú a tanárral szemben, a vallás pedig az egyházak hatalma ellenében vívta meg harcát.” (168.) Azt gondolom, hogy e fejezet valóban az esztétörténeti kutatásokat társadalomtörténetileg kontextualizáló vizsgálódásokat inspirálhat. Ehhez szorosan kapcsolódik egyébként az értelmiségről szóló fejezet is, amihez Hatos érdeklődése eredetileg kapcsolódik. Ebből adódik az értelmiség történésekben játszott szerepének erőteljes hangsúlyozása. „A proletárdiktatúra legkevésbé sem a proletárokra támaszkodott, annál inkább a helyüket és szerepüket vagy éppen a hatalomhoz vezető utat kereső értelmiségiekre. (89.) Ezzel kapcsolatban

fogalmaznám meg a kérdést, hogy miként is képzeljük el akkor a munkásság jelentőségét, szerepét a Tanácsköztársaság történetében, vagy az értelmiségi figurák és a munkások kapcsolatát. Végülis elvileg a munkásokat központi szerepbe emelő rendszerről volt szó, és már a háború utolsó időszakától sok jele van a szakszervezetekbe tömörült munkások mind nagyobb társadalmi és politikai súlyának is.

A másik fejezet, amely véleményem szerint elgondolkodtató, a jövőben is kutatásra érdemes megállapításokat tartalmaz az ellenforradalmi kísérletekkel foglalkozó egység. Hatos megállapítása szerint az ellenforradalmi ellenállás teljesen szervezetlen, szórványos volt. Ez még nem annyira meglepő, végülis rövid idő állt csak rendelkezésre az ellenerők megszerveződésére. Ennél meglepőbb, hogy Hatos szerint a Tanácsköztársaság alternatívája nem a fehér ellenforradalom volt, amely 1919 kora nyarán még egyaránt marginalizált szereplők körvonalazatlan törekvéseiben létezett csupán Szegeden és Bécsben, hanem a szociáldemokrácia. Adódik a kérdés, hogy néhány hónapon belül miért változtak meg akkor az erőviszonyok annyira, hogy a szociáldemokraták hosszú időre statisztaszerepbe szorultak a magyar politika alakításában.

A leginkább figyelemre méltónak azonban a monitorlázadás kapcsán tett megállapítást tartom. Hatos szerint ugyanis ehhez az elszigetelt katonai körökből induló kísérlethez Budapest társadalmának sem a polgári rétegei, sem pedig a gyáripari munkásságot tömörítő szakszervezeti ezredek nem csatlakoztak. Három hónapnyi diktatúra, nélkülözés, terror után ezek az erők nem kívántak fellépni a Kormányzótanács ellen. Arra utal ez, hogy nagyobb beágyazottsága, támogatottsága lett volna a rendszernek, mint azt gondolnánk? Esetleg elnézték volna, ha mások megdöntik a Tanácskormányt, de maguk nem voltak hajlandóak ennek érdekében tenni? Érdekelne ezzel kapcsolatban, hogy Hatos véleménye szerint, ha egy kontrafaktuális gondolat kísérletben feltételezzük, hogy a külső környezet semleges a Tanácsköztársaság számára, ez esetben a rendszer képes lett volna-e tartósan is stabilizálni magát?

Összegzésként Hatos Pál könyvét érdekes kísérletnek tartom egyfajta személyes vagy személyközpontú történetírásra, amely minden fent jelezett probléma ellenére eleven képet rajzol a Tanácsköztársaság kavargó eseményeiről. A megjelenés óta eltelt aránylag rövid időben kapott nagyszámú hivatkozás jelzi, hogy a könyv bekerült a szakmai cirkulációba, részévé vált a témáról szóló tudományos párbeszédnek. Ahogy a bíráltnak megfogalmazott kérdéseim is jelzik, a munka több, tovább gondolásra, további kutatásra érdemes

megállapításhoz jutott el. Így összességében mindenképpen támogatom nyilvános vitára bocsátását és Hatos Pálnak az MTA doktora cím odaítélését.

Lezárásként azonban álljon itt még egy egészen általános, ha úgy tetszik történetfilozófiai kérdés. Valóban úgy gondolja-e a szerző, amint a munkából számomra kitűnt, hogy nem érdemes hatóokokat, oksági összefüggéseket keresni a történeti események mögött, s nem hogy teleológiát, de még koherenciát, sem találhatunk a történeti folyamatokban? Hiszen azt írja a bevezetőben, „aligha helytálló a történelmi eseményeket bármiféle racionalitás érvényesüléseként tálni” (13.). Valóban az irracionalitás birodalma a történelem?

Bódy Zsombor

Budapest, 2026. 01. 26.

